

ДЕМОГРАФСКО-СОЦИОЛОШКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ РАДНЕ СНАГЕ У ПРОЦЕСУ ИНДУСТРИЈАЛИЗАЦИЈЕ, ОДНОСНО ИЗГРАДЊЕ ФАБРИКЕ КАБЛОВА У СВЕТОЗАРЕВУ

Апстракт: Демографија је допринела да се структурално прати и анализира миграција радне снаге, од које је неодвојив социолошки аспект анализе индустријализације. Историјат изградње Фабрике каблова у Светозареву је предметни оквир за опис и објашњење улоге послератне херојске генерације у стварању овог индустријског колектива. Индустријализација је један од разлога миграција и анализира се на примеру изградње Фабрике каблова, настојећи да се процес имиграције прикаже геоморфолошки и повеже са теоријским претпоставкама Јована Цвијића о метанастазичким кретањима народа, као и са дејством утицајних сфера Фабрике на аутохтону радну снагу из насеља општине Светозарева.

Анализа радне снаге по старости, квалификацији, школској спреми и другим обележјима је увод у социолошку анализу стварања радне заједнице Фабрике од радника прединдустријског менталитета, показујући истовремено колико је то формирање било зависно од индустријских, политичких, културних и других чинилаца у том времену.

Кључне речи: демографија, социологија рада, индустријализација, радна снага, миграција, имиграција, аутохтона радна снага, метанастазичка кретања, утицајне сфере, изградња Фабрике каблова, Петогодишњи план, омладинске бригаде, улога херојске генерације, геоморфолошки преглед миграција, старосна и квалификациона структура, школска спрема, високостручни кадрови, флукуација кадрова, радна заједница, социографија и социологија, прединдустријски менталитет, Раднички савет Фабрике каблова, етос радника Фабрике каблова.

ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКЕ ПРЕТПОСТАВКЕ АНАЛИЗЕ

Демографија је допринела да се структурално прати и анализира активно становништво по природним, биолошким, друштвеним, економским, као и разним миграционим обележјима. П. Жорж примећује да се „демографски податак не појављује никад као го статистички податак. Он је увек природно окружен економским контекстом, али је, такође, неодвојив од целине једне социјалне и психосоцијалне околине“.¹

Да би се структура и кретање активног становништва (радне снаге) објаснили, неопходно је ово кретање сагледати као сложени процес у детерминистичком сплету природно-географских, биолошко-психолошких,

историјских, културних, друштвених и економских детерминанти. Ми се у овом раду осврћемо само на неке од поменутих детерминанти, пре свега на демографске и социолошке у процесу индустријализације, односно формирања и изградње Фабрике каблова у Јагодини (тада Светозареву, исти назив користимо у даљем тексту).

„За индустријализацију се везује низ коренитих промена у структури друштва: раст становништва и његова концентрација у градовима (урбанизација), распад традиционалне проширене породице и уопште слабљење породичних веза, секуларизација као основна промена у области друштвене свести, развој школства, ширење друштвене патологије, а у условима првобитне индустријализације и беде.“²

Ова одредба индустријализације, узета из Социолошког лексикона, можда најбоље одређује предмет нашег истраживања, па и наслова овог рада. Опширнији рад на ову тему

¹ P. George, Demografija kao primenjena nauka, navedeno prema G. Friedmann, P. Naville, Sociologija rada, - „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1972, str. 81. U navedenom članku autor se naizmenice služi stanovištima demografije, ekonomske nauke, sociologije i atropogeografije.

² „Социолошки лексикон“, Савремена администрација, Београд, 1982. стр. 226.

захтевао би (а) излагање о томе како је сагледава процес индустријализације у социологији, посебно у социологији рада и неким блиским научним дисциплинама, (б) шира разматрања демографских претпоставки кретања становништва и промена у његовој структури утицајем већ поменутих фактора, ц) сагледавање услова процеса индустријализације са демографског и социолошког аспекта, после Другог светског рата у Југославији, непосредно у Србији и на територији Светозарева кроз изградњу југословенског кабловског гиганта-Индустрије каблова.

Генетски посматран, процес индустријализације настаје са почетком развоја индустрије, па се може пратити кроз дужи временски период и анализирати са више аспеката. У социологији рада и психосоциологији рада нема значајнијег аутора који се није дотакао овог процеса, а неки су цео свој научни рад посветили проучавању утицаја и последица индустријализације на савремено друштво и човека у њему, као што су то учинили Жорж Фридман, Рејмон Арон, Ален Турен и многи други у Француској.³ У нашој екс катедра социологији рада то није случај.

Да се не бисмо удаљили од теме, изнећемо само кратак осврт, компарацију два класична зборника из социологије рада. Ж Фридман и П. Навил приредили су зборник „Расправе из социологије рада“ (Париз, 1961.) у коме се на око 120 страница (од 730) расправља о индустријализацији (Одељак: Индустрија, становништво, запосленост),⁴ а у осталим расправама разматрају се психосоциолошке карактеристике и последице индустријализације. Наш (југословенски) зборник из ове области „Социологија рада“ (1973), приредили су др Илија Станојчић и др Предраг Раденовић, 13

³ Friedmann, G. *Problemes humaines du machinisme industriel*, Gallimard, Paris, 1946.

(Код нас—Проблеми човека у индустријском машинизму, Сарајево, 1964.)

-Où va le travail humain, Gallimard, Paris, 1950. (Kod nas-Kuda ide ljudski rad, Beograd, 1959.)

-Le travail en miettes, Gallimard, Paris, 1956. (Razmravljeni rad, Zagreb, 1959.)

-Raymond Aron, *Dix-huit leçons sur la société industrielle*, Gallimard, Paris, 1962.

-Touranie A. *La civilization industrielle (de 1914. a nos jours)*, Tome IV. Paris 1961.

Sociologi je de l' action, Paris, 1965.

-Production de la société, Editions du Seuil, Paris, 1973.

⁴ Код нас је преведен под насловом који је наведен у фусноти 1.

година после француског зборника, разматра процес индустријализације на десетак страница, а остали радови углавном су понављање стереотипних марксистичких ставова о раду, од сарадника којима социологија рада није професионално опредељење.⁵

Сматрамо да овде треба поменути неоправдано заборављени пионирски социолошки рад проф. др Цветка Костића „Сельаци индустријски радници“,⁶ настао пет година пре оснивања прве катедре за социологију у Југославији, као и рад проф. др Милоша Мацура, „Становништво као чинилац привредног развоја Југославије“,⁷ јер исти анализирају период у коме југословенско друштво крупним корацима креће у индустријализацију. Ова дела са социолошког и демографског аспекта прате процес индустријализације у Југославији. То је период у коме се приступило и изградњи Фабрике каблова у Светозареву, на који се односи и наша анализа.

У нашој стручној литератури не постоји неко веће, синтетичније истраживање и дело о индустријализацији у овом периоду, па је утолико значајније ово истраживање и за социологију рада, и као допринос за већи монографски рад о Фабрици каблова, а архивистици као синтетички приказ података о изградњи једног од највећих гиганата у Југославији, у условима непосредно после Другог светског рата, када је због ратних разарања Југославија била осиромашена у материјалним, економским и кадровским ресурсима.

Анализирајући графичке приказе (картограме) кретања радне снаге према Светозареву, односно Фабрици каблова, ово истраживање је указало на правце кретања радне снаге од којих су неки скоро идентичним метанастазичким струјама кретања становништва које је Цвијић утврдио почетком прошлог века. У пројектовању овог истраживања није извршена операционализација Цвијићеве теорије да би се о њој доносили фундиранији закључци, али смо оквирно указали на оправданост Цвијићевих закључака и теорије

⁵ Др Илија Станојчић, др П. Раденовић, „Социологија рада“, Новинска агенција „Сл. лист СФРЈ“, Београд, 1973.

⁶ Цветко Костић, *Сельаци индустријски радници*, Рад, Београд, 1955.

⁷ Милош Мацура, *Становништво као чинилац привредног развоја Југославије*, Економска библиотека 7, Нолит, Београд, 1958.

о метанастазичким струјама у кретању становништва.⁸

Код аутохтоне радне снаге, код које запослење не доводи до промене места живљења, процес запошљавања смо пратили кроз фазе утицајних сфера Фабрике каблова. У гео-социологији и антропогеографији постоји више студија у којима је примењен овај поступак, нарочито у изучавању локалних заједница. С обзиром на просторну ограниченост овог рада и овај методолошки приступ нисмо операционализовали и ослонили се само на податке уско повезане са темом.⁹

Методолошки посматрано, овај рад је настао на основу изворних података из матичне књиге запослених, досијеа радника, објављених публикација, написа у листу „Каблови“, записника са седница Радничког савета, као и лично обављених интервјуа са бившим учесницима у изградњи фабрике. А ових учесника је сваки даном све мање, а тиме нестаје врло значајан извор обавештавања о овом догађају и времену.

ИСТОРИЈАТ ИЗГРАДЊЕ ФАБРИКЕ КАБЛОВА

„Било је хладно, тих последњих октобарских дана четрдесет седме... Друге поратне године... Иза последица тадашње светске политике „крваве математике“ која „уређује“ људске животе, остао је само задах барута, остали су умукли топови и пушке, остао је пепео, међутим... није само пепео. Остало је и „срце“ испод пепела. Остао је народ, одувек виталан и бистар, један мали народ у својој „рањеној“ земљи, који је по ко зна који пут преживео хаос рата. Народ о кога се, ко зна зашто, поново „очешила“ древна истина да је управо хаос-стање из кога се звезде рађају...

На истеку друге године у слободи, златотиском остаје забележена једна страница историје у обнови и изградњи наше

земље, она која се односила на индустријализацију и електрификацију Југославије, чији резултат је био да покрај Јагодине, тамо где ћудљиви Лугомир вујугаво израња из брда и гаца по Бресјанским и Мајурским ливадама и њивама, уместо „златног“ жита, потече „златна жица“ у виду кабловских производа, из највећег предузећа на Балкану, међу „највећима“ у Европи и свету.

Градитељ је био народ, онај исти, голорук, који тек што је оставио пушку. А већ је морао да се дохвати за крамп, са свом својом сиротињом коју му рат остави...

Жељан обнове и изградње, није имао времена за протокларну симболику. Јер, ни хлеба није било довољно...

Уместо тога, биле су две заставе. И једна бела хармоника. Били су жуљеви, било је певања под заставом, била је песма, поред сточних запрега, било је јуриш на кубике. Тако је почело...“¹⁰

Историјат изградње Фабрике каблова је период ове анализе кадрова. Најсажетије га налазимо у истоименој брошури, коју користе скоро сви каснији написи о Фабрици.¹¹

„Одлука о изградњи Фабрике каблова у Светозареву донета је законом о Првом петогодишњом плану 1947. године. Оваква одлука уследила је из сагледане перспективе нашег даљег индустријског развоја, јер свакој индустријализацији и електрификацији морају претходити озбиљни капацитети за производњу проводника и каблова.

Потреба за овом врстом индустрије осећала се још у предратној Југославији. Обзиром на знатне количине производа кабловске индустрије, које је могла да апсорбује неразвијена индустрија бивше Југославије, као и на Југославију као сировинску земљу, постојали су предлози, сугестије и преговори за ангажовање страног капитала у изградњи једне веће кабловске индустрије. Ове сугестије долазиле су од бивше југословенске Поштанске управе, али прилике и психоза пред Други светски рат нису довели до реализације ових намера.

⁸ Види: Јован Цвијић, „Балканско полуострво“ Основа антропогеографије. Завод за издавање уџбеника СРС, Београд, 1966. Опширније стр. 128-193.

⁹ О односу локалне заједнице (села, града, предузећа) и околине упутна литература је дата у приручнику: А. Cuvillier, „Manuel de sociologie“, tome I, PUF, Paris, 1962. page 342-373. Za odnos preduzeća i okoline: D.C. Miller-W. H. Form, „Industrijska sociologija“ Panorama, Zagreb, 1966. str. 959-1051. Kod nas: Olga Savić, „Uticajna sfera Aleksinca i njene osobine“, SAN, Geografski institut, knj. 14, Beograd, 1958.

¹⁰ „Све године“, из листа „Каблови“ бр. 931, од 26.01.2001, поводом 45 година рада ФКС

¹¹ „Историјат изградње“ (аутор непознат), Светозарево, 1955. Стр. I-VIII, штампа „Глас“, Београд. О првим годинама изградње фабрике говорио је и Долхар Штефан, главни инжењер, на првој седници Радничког савета 18. 09. 1950.

*Пошто је Петогодишњим планом предвиђена интезивна електрификација земље, као и пуно коришћење домаћих сировина, које смо до тада извозили-бакра из Рударско-топионичарског базена Бор и олова из Рудника и рафинерија Трпча-Фабрика каблова је добила пуну материјалну основу и могло се приступити пројектовању и изградњи.*¹²

С обзиром да није било довољно стручног кадра за пројектовање, а ни машинске индустрије која би опремила овакву фабрику, планирано је да се проблем изградње реши уговором о репарацијама са Мађарском и испорукама из Чехословачке.

Пројектовање фабрике започело је од стране мађарских стручњака, а послове око изградње и набавке опреме водила је Главна управа Савезне електроиндустрије.

*„На бази половичне технолошке документације приступило се грађевинском пројектовању од стране Пројектанског завода Србије, те се на бази овако недовољно стручно разрађених пројеката приступило и изградњи првих фабричких објеката. За локацију одабрано је место доњег тока бујичаве речице Лугомира, између огранка Лухора, Ђурђевог Брда и Говедаришта у тзв. Мајурском Пољу.*¹³ Прве

*акције које су уследиле изведене су на бази добровољног рада фронтонских бригада, које су градиле индустријски колосек од града Светозарева према фабрици у дужини од 7,2 км.*¹⁴

Грађевински комбинат „Трудбеник“ из Београда је отпочео са изградњом првих фабричких објеката.

Услед економске блокаде од стране земаља Источног блока, дошло је до отказивања економских споразума од стране Мађарске и Чехословачке. Радови на изградњи су били паралисани 1948. и 1949. године. Тада је примљено само 11 радника у 1948. години, а 15 радника у 1949. години.

Период 1950. и 1951. године, служио је за окупљање домаћих снага да би се започети радови наставили. Почело се изнова. У периоду 1948-1950. започело се са три инжењера-од којих је један постављен од Министарства тешке индустрије СФРЈ, други дошао из Смедерева, а трећи из „Новкабела“ из Новог Сада, који је

земљу, то ми је једино што сам имао, ништа нисам добио“. Тако један, тако други, код свих углавном исто. Ја им онда кажем да ја нисам до сада био упознат са тим проблемом, међутим да ћу учинити све што може да се учини, али кажем, да ви не можете спречити даљу изградњу фабрике, јер ту нема враћања назад. Међутим, ја ћу отићи у Београд и упознати другове у Београду. Из Београда се враћам и рећи ћу вам да ли може нешто да се реши или не може.“ Одем ја сутра код Џуверовића и испричам му да је проблем озбиљан, да људи прете да отежају радове, јер траже новац или земљу. Пита он колико је то и ја му кажем око 120 милиона. То су онда биле велике паре и није било предвиђено за тако нешто. Зовне он Перу Стамболића и објасни му о чему се ради. Стамболић је у то време био председник Владе. И Џуверовић му каже да ја одем код њега.

Некако се пронађу паре и ја се вратим натраг, и прекосутра, опет, окупише се сељаци, и ја им објасним како стоји ствар и кажем да ћемо за пет дана почети исплату... Али они то не верују. „Лажеш“, кажу ми они. Ја им онда кажем „ако после пет дана не почне исплата, нека дођу и нека не дозволе да градимо“. Они се некако разиђу и ми заиста почнемо исплату, али док то нисмо почели да исплаћујемо, нисмо могли ништа да радимо на градилишту.

Било је чак и подметања. На пример, ми смо били трасирали пругу... међутим, неко нам је померио све кочеве којима смо обележили, тако да смо то тек касније видели. Међутим, кад су видели да заиста вршимо исплату, долазили су код мене у стан и нисам могао да их отресе те доносе грољбе, сира тако да сам имао муку да их одбијем“.

¹² Исто, стр. I.

¹³ Било је и отпора сељака због одузимања земље за изградњу фабрике. Фрањо Госарић, генерални директор Фабрике, сећа се тог времена: „Ја ћу вам испричати још један детаљ из тих дана који илуструје једну малу неправду, која је учињена овим људима из околних села-Бресја и Мајура, приликом експропријације земљишта за изградњу фабрике. И није чудо што си ти људи пружили отпор и гледали са неповерењем на изградњу фабрике. У то време ми смо требали да предузимамо велике послове. Требало је одузимати земљиште за трасу водовода према Мајуру, за пругу према Светозареву, затим за изградњу барака за смештај омладинских радних бригада су све били виногради. Међутим, ми још нисмо били решили надокнаду или замену земљишта које смо одузели за изградњу фабрике. Нико до тада није добио ни динара. И једног дана сељаци се побуне и покушају да забране даље радове. Дошли су са мотикама, вилама и лопатама. Дође мени секретар и обавести ме да око стотину сељака дошло и да не да да се даље ради, траже да им се плати одузето земљиште. Ја кажем секретару, да их одведе у тадашњу мензу а да ћу ја да дођем тамо. Дођем ја тамо и питам о чему се ради. Сви загламили, не можеш да их чујеш, јер сви говоре у глас. Једва их некако смирим и кажем им: „Ајте људи, један по један, о чему се ради, јер овако се никада нећемо споразумети“.

Они се најзад примире и почну да причају. Те „узели ми земљу пре три године, нису ми платили, а нису ми дали другу земљу“. „Мени узели прошле године сву

¹⁴ Исто, стр. I

остао у ФКС до 1971. године, а прва двојица напустила ФКС 1953. односно 1952. године.

У наведеној брошури се каже „Почело се практично изнова, са свега два инжењера, од којих се један ангажовао на пројектовању технолошког дела фабрике, а други на конструкцији дела машинског парка и опреме на бази могућности израде исте у домаћим фабрикама. У то доба на градилишту је било свега два инжењера и неколико техничара, са неколико стотина људи“.¹⁵

Известан број машина је изграђен у Фабрици каблова. О томе, Стефан Долхар, главни инжењер фабрике, каже:

„Што се тиче машина које смо израдили у нашој радионици, могли би рећи да смо са њима постигли успех, јер морамо знати да имамо код нас у нашој радионици, још много другова који до сада никада нису радили такве послове, али залагањем целог колектива достигао се велики успех, тако да смо за задатке за идућу годину већ много боље спремнији, него смо били ланске године, тј. потребна задужења која ћемо примити у идућој години биће много већа и тражиће од сваког од нас максимум залагања и то све у циљу да што пре и што боље опремимо нашу фабрику, да бисмо могли отпочети са производњом која је од огромне важности за целу нашу привреду.“¹⁶

На IV седници Радничког савета, С. Долхар је такође, говорио о тешкоћама у том периоду:

„Наше предузеће се још увек налази у фази изградње те самим тим и ми смо наилазили на велике тешкоће, јер се многи производи по први пут израђују код нас, а самом изградом се стиче темељније искуство. Радна снага са којом смо располагали и са којом располажемо није у целости баш вична оваквим радовима, јер је за већи део ово била велика новина.“¹⁷

Година 1951. је протекла у великим припремама за предстојећу грађевинску сезону у следећој години. Ове године је примљено 116 радника, а са радницима из претходних година било је запослено 209 радника.

У 1952. години на градилишту Фабрике каблова било је више радника. Примљено је

нових 270 радника, а укупно је радило 417 радника. Поред редовно запослених, на градилишту је радило око 800 стручних радника, 40 инжењера и техничара и 11000 омладинаца са територије НР Србије „Који су у периоду април-новембар изградили главне фабричке објекте, поставили фабричку колосечну мрежу, фабричку водоводну мрежу у дужини од 7 км, извршили регулацију доњег тока реке Лугомира, подigli нови фабрички пут, као и низ других фабричких објеката.“¹⁸

„Омладинске радне бригаде радиле су у сменама од по 2000 људи, смештене у омладинском логору, у коме се развијао интезивни рад на културном и спортском пољу. Омладинци из свих крајева Србије: Срби, Шиптари, Мађари, Словаци, сеоска омладина, средњошколци и студенти, претурили су преко руку стотине хиљада кубика земље, десетине хиљада тона цемента и гвожђа, стотине маршрутних возова шљунка и туцаника, десетине маршрутних возова грађе и поред високо заступљене механизације на градилишту. Омладински радови били су организовани по сменама, тако да се радило и дању и ноћу и празником, нарочито код радова који су захтевали континуирано бетонирање, тако да је градилиште без прекида потсећало на кошицу у којој се ужурбано ради. Многе од омладинских радних бригада проглашене су ударним и похваљене. Неколико стотина омладинаца стакло је звање ударника, а најбољи су одликовани орденом рада“¹⁹

У 1953. години примљен је 401 радник, Фабрика каблова укупно запошљава 706 радника.

Током ове године настављени су радови на изградњи темеља за машинска постројења фабрике и монтажу постројења и машина. У овој години је решено и финасирање опреме, па се приступило куповини исте у Америци, Енглеској, Немачкој и Аустрији, оног дела који домаћа индустрија није могла да изради.

Велики део машина и уређаја изградила је домаћа машиноградња, монтажне радове обавио је искључиво колектив Фабрике каблова. Тако је, кроз рад на пројектовању, припреми документације и монтажи, Фабрика оспособила своје раднике, техничаре и инжењере.

У 1954. години примљено је 662 радника, а Фабрика каблова укупно запошљава 1216 радника. Била је то година пуштања у пробну производњу оних одељења и постројења која

¹⁵ Исто, стр. II

¹⁶ Долхар Стефан, Излагање на првој седници Радничког савета Фабрике каблова 18.09.1950. г. (наведено из записника са седнице).

¹⁷ Д. Стефан, Из излагања на IV седници Радничког савета 25.12.1950.

¹⁸ Историјат изградње, Светозарево, 1955. стр. II

¹⁹ Исто, стр. II

чине претходне фазе у технологији процеса израде каблова и проводника.

Тако је прво пуштена у рад ваљаоница са гас-генераторским постројењем, користећи вајербаре (бакарне гредице) из Борских рудника. Добијена ваљана жица, као полуфабрикат, одлазила је у друге фабрике на даљу прераду, или у жичару и ужару, чији је пробни рад могао да се обави после пуштања ваљаонице у рад.

После процеса ваљања, извлачења и поужавања, омогућен је пробни рад осталих погона који су финализирали процес израде каблова и проводника била су то одељења за изоловање термопластичним масама, лакирање и др.

**ВАЖНИЈИ ДАТУМИ У РАЗВОЈУ
ФАБРИКЕ КАБЛОВА²⁰**

- 20. мај 1947. Решењем Владе ФНРЈ, бр. 1353, основана је Фабрика каблова у Светозареву.
- 16. октобар 1947. Почетак изградње Фабрике.
- 10. јануар 1949. Почетак монтаже машина.
- 18. септембар 1950. Изабран први Раднички савет.
- 30. октобар 1950. Извршена свечана предаја кључева симболично предавање Фабрике на управљање радном колективу.
- 13. август 1952. решењем Владе НР Србије бр. 393. Фабрика каблова је предата у надлежност Народног одбора градске скупштине у Светозареву.
- 1. април 1954. Ваљаоница је пуштена у пробни рад.
- 1. септембар 1954. Жичара и ужара стављене и пробни погон.
- 1. новембар 1954. Почела редовна производња ваљане жице.

**ИНДУСТРИЈАЛИЗАЦИЈА
И МИГРАЦИЈА РАДНЕ СНАГЕ**

Одвајкада, Балкан је простор вечите сеобе народа. Условљене ратовима, огромне су биле последице тих сеоба. Ратови су остављали за собом не само селишта, црквишта и гробљишта у свим слојевима ове земље, него и читаве градове и царске палате.

У прошлом веку, међу факторима расељавања, поред највећих светских ратова, идеологије и индустријализација постале су покретач сеоба. Зато ће се предмет овог истраживања, и теоријски и емпиријски, посматрати из два угла.

1. Покушаћемо да покажемо да се, једним делом, кретање радне снаге ка Светозареву и будућем кабловском гиганту одвијало правцима које је Јован Цвијић утврдио у чувеној студији „Балканско полуострво“²¹ и да његова антропогеографска, психо-социолошка, културолошка и антрополошка разматрања могу да послуже за објашњење наведених процеса и утемељење националне културологије, социологије и антропологије. То је по аутору ових радова, основни пут да се сагледа и научно објасни етос народа на овим просторима и у науци избегне догматско понављање неких „аксиоматских“ претпоставки на којима почива заснивање постојеће социологије.

2. Други угао гледања на процес индустријализације, дат на примеру изградње Фабрике каблова, је раст утицајне сфере Фабрике каблова на ужу и ширу околину, односно на аутохтону радну снагу која се налазила на овом тлу и пре почетка изградње Фабрике.

Ако је развој Фабрике каблова зависио од њене уже и шире околине, од Општине до Републике и Федерације, од обезбеђења економских, техничко-технолошких и кадровских ресурса с једне стране, како се Фабрика развијала све се више осећао њен утицај на околину, с друге стране. Области у којима ће деловати Фабрика и од којих је зависио њен даљи развој, представљају утицајну сферу овог колектива. Ова утицајна сфера добиће пуни смисао пуштањем Фабрике у редовну производњу и она ће се просторно и садржински ширити или сужавати у зависности од економске

²⁰ Драгољуб Милошевић, (уредник) „Три деценије Индустије каблова „Моша Пијаде“ 1955-1985, издавач ФКС, Светозарево, 1985.

²¹ Види: Јован Цвијић, „Основа антропогеографије. Завод за издавање уџбеника СРС, Београд, 1966. Посебно стр. 128-193.

успешности Фабрике и политичког, државног и друштвеног усмеравања развоја.

Проучавајући миграције југословенских народа, Цвијић је приметио да се „ретко која миграција вршила без претходног обавештавања о земљи насељавања“. „Извиђачи“ су ишли тамо где је њихов сродник раније одсељен „и испитивали прилике, пре него што би остали у маси кренули из земље матице“.²²

После Другог светског рата, наше просторе захватиле су нове сеобе: мигранти који су због ратних услова напустили своје домове, враћали су се на своја огњишта, напуштени салаши од фолксдојчера скоро су насилно попуњавани са простора Лике, Црне Горе, Босне и Херцеговине. Социјалистичка власт је форсирала индустријализацију, стварање радничке класе ради изградње ратом порушене земље и доказа пролетерске револуције и државе.

Нова власт је захтевала изградњу фабрика, рудника, железница, електрификације што се, у тим годинама, реализовало са малобројним стручним кадровима и неписменом или полуписменом радном снагом са села, како из непосредне околине тако и са простора целе земље. Настојимо да сагледамо тај демографски процес у фази изградње Фабрике каблова, од 1948. до 1954. године. Из године у годину, картограми миграције радне снаге показују правце традиционалних метанастазичких струја и путева насељавања, с једне стране, и раста утицајне сфере Фабрике, на кретања радне снаге, с друге стране.

Др Милош Мацура је писао: „Миграције становништва могу бити ограничене на локална подручја или на веће дистанце у оквиру државе, а могу бити усмерене и у правцу других земаља или потицати из њих.“²³ Приложени картограми показују присуство наведених миграција.

Аутохтоно становништво живи у месту где је рођено. Према процени, у Југославији у 1953. години живело је у месту где је рођено 5.901.000 (65,2%). Исте године, 51% радне снаге запослене у ФКС, потиче и живи у месту где је рођено.

У овом раздобљу је једино Србија представљала имиграционо подручје, са вишком усељених над исељенима (у 1953. г. 355.000). Овај вишак може се приписати миграционим кретањима у правцу Војводине, у којој је вршена колонизација, а у ужој Србији имиграција се кретала према Београду и индустријским центрима унутар Србије који су представљали атрактивно подручје за усељавање, као што је приказано на картограму 1.²⁴ Све остале републике представљају емиграциона подручја.

Унутрашње миграције од 1948. до 1953. године процењене су на 1.252.00 лица.²⁵

Милош Мацура по овом питању каже: „Мада се миграција не може сагледати у целисти са њеним токовима и разлозима, вреди покушати да се одреде њени најважнији правци, и то они који покрећу становништво и међурепубличким размерама и у правцу село-град.“²⁶

Овај рад треба да представља скроман допринос наведеном захтеву.

ГЕОМОРФОЛОШКИ ПРЕГЛЕД ИМИГРАЦИЈЕ РАДНЕ СНАГЕ ПРЕМА ФАБРИЦИ КАБЛОВА

Пријем радне снаге у периоду 1948-1950 године износио је укупно 100 радника (по годинама: 11+15+74). Табела 1, у прилогу, и картограм 2 у тексту, показују да су то углавном радници из Светозарева (50%).

Из I зоне утицајне сфере, која обухвата територије општина које се граниче са

²² У свом дугогодишњем раду у ФКС-у, наишао сам на више примера који су потврђивали овај Цвијићев закључак. Проучавајући друштвени положај и стандард 150 породица радника најнижим примањима у Фабрици 1970. године, наишао сам на радника С. Т. који је живео у шупи од дасака, код таста свог старијег брата који се први доселио „трбухом за крухом“. Претходно је радио као рудар у Ресавици, уз рад завршио вишу школу и прешао у ФКС, где је добио стан. Затим, довео средњег брата да заврши кабловску школу и одмах добије посао; такође, сестру је удао у Светозареву и запослио у ФКС. Поменути радник С.Т: дошао је без школе, као најстарији брат задњи је напустио врањански крај остављајући породицу код родитеља, презадовољан што га је брат прихватио и запослио као пепељара у РЈ енергана. Сада је и дању и ноћу, ван радног времена, шио ташне од скаја за газду који га плаћао по комаду. Сакупљао је новац да у неком селу купи плац, сазида „колибу“, како он каже, и пресели породицу. Када сам га посетио у шупи где живи и ради, подсетио ме на 19. век и Енгелсове радове о положају радничке класе у Енглеској.

²³ Милош Мацура, „Становништво као чинилац привредног развоја Југославије“, издање „Економска политика 7“, Нолит, Београд, 1958. стр. 53. Опширније: Утицај миграције на величину и размештај становништва“ стр. 53-76

²⁴ М. Мацура, оп. цит. стр. 58.

²⁵ Др Сава Обрадовић, Унутарња миграција Југославије, Економист, бр. 2/1955, стр. 364-368.

²⁶ М. Мацура, оп. цит. стр. 55.

општинским подручјем Светозарева, запослено је 16% радника из: Ћуприје, Рековца, Параћина и Свилајнца. Нема радника из Деспотовца, Крагујевца, Варварина и Баточине. Из II зоне утицајне сфере примљено је 9% раднока (Велика Плана, Пожаревац, Чачак, Краљево, Крушевац, Жагубица). Из III зоне утицајне сфере примљена су три радника (3%), и то 2 из Ниша и 1 из Прокупља. Четврта зона утицајне сфере односи се на више места, али је примљено само 7 радника из Београда, одакле су углавном дошли стручни кадрови.

У овом периоду изградње Фабрике каблова, дисперзија места (насеља) одакле пристижу први радници је потпуно присутна, па се не може закључивати о метанастазичким правцима кретања радне снаге. Регистрован је долазак радника из правца Пирота, Ниша, Алексинца, Параћина што указује на будући канал прилива радне снаге из правца нишавско-моравске долине.

У овом периоду било је миграције радне снаге из Војводине, Македоније, Босне и Херцеговине по два радника, Словеначке Бистрице -1 радник, као и по један радник пореклом из Француске и СССР-а.

У 1951. години запослено је више него у претходне три године-116 радника. Сазнање о изградњи великог и перспективног кабловског гиганта, у граду који лежи у плодној моравској долини и који је на главном путу између Београда и Ниша, изазвало је све већу пажњу радника широм Југославије, мада се радна снага са ужег подручја и даље највише укључивала.

Табела 1 у прилогу и картограм 3 у тексту указују на правце миграција радне снаге. Нишавско-моравски базен постаје устаљени извор радне снаге а истовремено се појављује Ибарско-западно моравски правац прилива радне снаге. Са Косова и Метохије, по први пут, пристиже радна снага. Прилив из Војводине се значајно повећава. Већим делом то су колонизирани становници после Другог светског рата из Лике и Црне Горе, неприлагођени на равничарске крајеве и пољопривредне послове крећу у обећану индустријализацију. Већи број стижу из Фабрике калова „Новкабел“ из Новог Сада. Прилив је нешто већи и из Македоније, Хрватске, Словеније и Босне и Херцеговине, а по први пут стижу радници и из Црне Горе.

Светозарево има нешто ниже учешће у приливу радне снаге у односу на претходне три године (41%). С обзиром да прилив радне снаге из непосредне околине пратимо по утицајним сферама, приметно је повећање у I зони утицајне сфере, са 16% на 22% од укупно примљене радне

снаге. Вероватно због јаког индустријског развоја, радна снага са подручја Крагујевца и Баточине више гравитира ка Крагујевцу у првим годинама изградње Фабрике каблова.

У 1952. години примљено је 270 радника, више него у претходне четири године. У односу на 1951. годину, у 1952. години је примљено 43% више радника.

Ову годину карактеришу формирани путеви прилива радне снаге. (Табела 1, у прилогу, и картограм 4). На картограму то су следећи правци:

а) јужноморавски са тимочким и нишавским краком;

б) узводно великоморавски са три правца из Војводине: (ба) долином Дунава, Саве и Колубаре, (бб) долином Тисе, (бц) долином Тамиша;

ц) истовремено, све је израженији правац из Црне Горе који се креће долином Таре, Дрине и Западне Мораве, као и

д) метохијско-ибарски правац миграција.

Прилив из других република је нешто разубеђенији у односу на претходни период.

Ако се осврнемо на зоне утицајне сфере, на картограму је најзначајнија I зона а то су територије општина које се граниче са општином Светозарева (изузев општине Баточина). Из насеља општине Светозарева засновао је радни однос већи број радника него свих претходних година (106 или 39%). Исти случај је и са радном снагом I зоне (48 или 18%). Највећи број запослених је са територија општине Ћуприје (14) и Рековца (13). Радна снага са територије општине Крагујевца (7 радника) јавља се по први пут од почетка изградње Фабрике каблова.

Прилив радника из осталих зона је значајно повећан (II зона 11 -4%, III зона 12 -5%, IV зона 19 -7%), углавном из насеља која леже на наведеним правцима миграције. Карактеристично је да радна снага са дела подручја Источне Србије није усмерена ка Светозареву, вероватно због миграције ка Рударско топионичарском басену у Бору.

Укупно из Светозарева и територија које обухватају наведене четири зоне запослено је 196 или 73% радника, са осталих југословенских територија запослено је 74 радника (27%), највише из Војводине и Западне Србије.

У 1953. години примљен је 401 радник, у односу на 1948-1950. годину четири пута више, а

у односу на 1952. годину 33% више. (Табела 1, у прилогу, и картограм 5).

И ову годину карактеришу исти путеви миграције радне снаге, само су овој години формирани правци: а) вардарско-јужноморавски са тимочким, нишавским и косовским огранком, б) метохијско-ибарско-западноморавски, ц) из Црне Горе долином Таре, Дрине и Западне Мораве, д) узводно, великоморавски са правцима долином Тисе и Тамиша.

Прилив из Војводине задржао је исти ниво, али се повећао прилив са Косова и Метохије, а смањено из Западне Србије.

Са подручја општине Светозарева повећао се број запослених на 170, односно 42% од укупно примљених у 1953. години. Ово је прва година у којој су примљени радници из свих општина које окружују Светозарево (53-13% радника). Највећи број примљених радника је са подручја Ћуприје (18) и Рековца (14). Из II зона запошљава се 23 -6%, из III зоне 14 -3.5%, из IV зоне 26 -6.5% радника.

Укупно са територије општине Светозарева и осталих зона примљено је 286-71% радника. Из осталих области Југославије 115 -29% радника. Прилив из других република постаје све значајнији, посебно из Црне Горе, Хрватске, Босне и Херцеговине. Са Косова и Метохије се значајно повећао број миграната.

Година 1954. је задња година пре званичног почетка редовне производње Фабрике каблова. У овој години је запослено 662 радника, 6,6 пута више него у прве три године изградње Фабрике каблова. У односу на претходну годину, то је повећање за 39%. (Табела 1 у прилогу, картограм б).

Вардарско-моравска струја, метохијско ибарска и тимочка постају главни праци прилива радне снаге. Тако, Јужна Србија је масовно захваћена миграцијом према Светозареву и Фабрици каблова.

Други извор миграције постаје славонско-војвођански басен. Из крајева насељених Србима у Хрватској отвара се значајни процес миграције према Фабрици каблова, што се јасно опажа на картограму, а што би трбало пратити у наредним годинама раста Фабрике каблова.

Са подручја општине Светозарева запошљено је 355 -54% радника од укупно запослених у 1954. години. Највећи је број запослених из I зоне 117 -18%. Са подручја Ћуприје 39, Рековца 37. Са подручја II зоне 14, III зоне 21, IV зоне 38 радника.

Од република изван Србије, највећи је прилив из Хрватске, чак из 17 подручја са 21 радником; треба поменути и већи прилив из Босне и Херцеговине-21 радник.

На основу матичне књиге запослених дошли смо до података да се пореклом из осам страних земаља запослило 25 радника. (Види табелу у прилогу). Касније, 1956. године, Фодор Шандор лирски је описао први сусрет са Светозаревом и запосленима у Фабрици каблова.

„Једне јулске вечери 1949. године, два путника су сишла на железничкој станици Светозарева. Пошли су од станице сквером обраслим у цвећу -обасјаним месечином и јаким електричним сијалицама. Први утисак је био одличан. Непознати крај за који су чули само у школи на часу историје, учиниоим се лепши него што јесте.“

„У тражењу преноћишта наишли смо на прве тешкоће. У хотелу није било слободних места ...Ипак смо успели након се снађемо, захваљујући традиционалном гостопримству људи у овом крају, који су увек спремни да помогну у невољи непознатом човеку ...Сутрадан, после трагања по граду, дошли смо до Ђурђевог брда где се градили станови за раднике, а затим и до фабрике.

Сем неколико дрвених барака, две три зидане зграде и једва десетак бетонских стубова усправљених испред кукуруза, ничег другог није било. Показали смо упут из Дирекције машиноградње на коме је била исписана адреса где треба да се јавимо. Секретар је прилично говорио нашим језиком и повео нас у техничко одељење.

У одељењу рад нам није био непознат. Једина сметња је била у споразумевању,пошто је састав био „интернационалног карактера“. Шеф одељења је био Словенац (Ш. Долхар), један инжењер Рус (инг. Копањев), два техничара Србина (Р. Митић, С. Ставрић), два техничара Мађара (Л. Шаму, А. Кобрехал), један техничар Румун (Д. Сабри) и нас двојица Мађара. Осим матерњег језика, сваки од њих је знао једва неколико српских речи²⁷

²⁷ Фодор Шандор, Сећање -доживљаји који се памте, „Каблови“ 11/1956.

ГЕОМОРФОЛОШКИ ПРЕГЛЕД РАДНЕ СНАГЕ ФАБРИКЕ КАБЛОВА СА ПОДРУЧЈА ОПШТИНЕ СВЕТОЗАРЕВА

Индустрија поморавског басена до Другог светског рата имала је дуг развојни пут. „Њени први почеци јавили су се већ средином XIX века. Настала је и развијала се у сложеним и противречним условима развојка капитализма. Поморавље је имало, пре свега, карактеристике аграрног краја. Моравска долина пружила је повољне услове за живот. Због тога је виша него остали крајеви била на удару економских миграција.“²⁸

У претходном одељку смо аналитички показали путеве тих миграција које су се сливале ка Светозареву, захваљујући, пре свега, изградњи новог кабловског гиганта и повољним условима за живот у богатој моравској долини.

У овом делу рада настојаћемо да прикажемо аутохтону радну снагу са подручја Светозарева, њен удео у изградњи и развоју Фабрике каблова, што ће се одразити и на процес урбанизације Светозарева и на акултурацију сељака радника (полутана), који насељавају читаве квартове у граду.²⁹

Милисав Обрадовић пише да је између два светска рата у индустрији Поморавља радило око 90% аутохтоне радне снаге. На примеру који ми анализирамо, у условима после Другог светског рата, када је дошло до дефицита у радној снази, и у посебним друштвено политичким условима, учешће радне снаге из непосредне околине било је око 70%.

У табели 2, у прилогу, и картограму 7, приказано је учешће радне снаге са подручја Светозарева из 52 насеља (и града Светозарева). У периоду од 1948-1954. године, засновало је радни однос 729 –47% од укупно примљених радника. Највећи број примљених радника је из града 191 – 26% и из околних села (Мајур 110 – 15%, Кончарево 36 –5%, Рибаре 34 – 4%) која прерастају у индустријска насеља. Ова насеља припадају I зони која обухвата 12 насеља са 275 – 38% радника са овог подручја. То су насеља у кругу око Светозарева пречника 12 км.

Друга зона обухвата прстен између 6 и 8,5 км (односно у прстену од 2,5 км) десет села у којима се са већим неповерењем гледа на рад у индустрији, па се први радници из ових села јављају тек од 1952. године, а из Главинаца 1953. године, иако су удаљени пар километара од Фабрике каблова.

Трећа зона обухвата (у прстену између 8,5 и 11,5 км од града) 18 села, међу којима су Белица и Рајкинац из којих нема радника у ФКС-у у анализираном периоду, а први радници из Каленовца и Драммировца укључују се од 1954. године. Највећи број радника примљен је из Врановца –18, Багрдана –16, Глоговца –13, Шуљковца –12, итд.

Четврта зона обухвата 12 села, удаљен од Светозарева 11,5 и више километара, а из 7 села ове зоне засновало је радни однос 26 радника. Из

²⁸ Милисав Обрадовић, *Настанак и развој индустрије Поморавља до Другог светског рата*, (Параћин, Ђуприја, Светозарево), Издаје Историјски архив Светозарево, 1975. стр. 43

²⁹ Ова појава отвара потребу социолошког (и не само социолошког) истраживања процеса урбанизације, акултурације и раслојавања села у условима индустријализације, што превазилази предмет овог рада.

пет села нема ниједног запошљеног радника у овом периоду (Ивковачки Прњавор, Слатина, Старо Село, Стрижило и Добра Вода). У овој зони Милошево има највећи број запослених (12) захваљујући чињеници да се налази на прузи Београд-Ниш и могућности лакшег доласка на посао.³⁰

СТАРОСНА СТРУКТУРА РАДНЕ СНАГЕ У ВРЕМЕНУ ИЗГРАДЊЕ ФАБРИКЕ КАБЛОВА

Полна и старосна структура становништва представљају физиолошке оквире у којима се врши подела рада и диференцијација радне снаге ради обављања економских и социјалних функција у друштву. Ова диференцијација је условљена историјским, друштвено-економским и политичким разлозима. Историјски – ратни губици нашег становништва су утицали на обликовање старосне структуре, као што су и друштвено-политички разлози доводили до грубог изједначавања радног ангажовања оба пола на свим пословима, спроводили политику индустријализације и насилно од сељака стварали индустријске раднике.

Поменута студија проф. др Милоша Мацуре, анализира послератни период у Југославији, на који се односи и наша анализа и представља један шири предметни (и теоријски) оквир у коме се уклапа и ово истраживање.

Радно активно становништво у Југославији је износило 61,9% (1948), односно 63,5% (1953), али је показивало тенденцију повећања просечне старости (27,5 – 1948, 27,7% - 1953). У ФКС, у истом периоду, исказана је просечна старост радне снаге 29,8 – 1948, 27,2 – 1953, 27,6 %– 1954. г.).

Табела 3 указује да је изградња ФКС започета са предратним генерацијама. Били су то кадрови који су спајали два века: рођени пре 1900. године 1,1% (17 радника), рођени пре Првог светског рата или за време рата (до 1920.

г.) је 19,2% (298 радника), тј. једна петина од укупног броја радника.

Од укупно 1549 радника примљених на посао у анализираном периоду, 823 (53,1%) припада генерацијама рођеним у периоду 1921-1930 године.

Табела 4, у прилогу, приказује запослене по годинама старости при запошљавању, на основу које се могу извести следећи закључци:

А. Највећи број запослених је између 20 и 35 година старости (1310 или 84,6%). У овом контингенту најбројнији су радници између 21-25 година старости (529 – 34,2%), затим долази група између 26 и 30 година старости (381 – 24,6%), са добом од 16 до 20 година (215 – 13,9%), а од 31 до 35 година 185 – 11,9%. Може се закључити да је већина запослених (84,6%) било у пуној физичкој снази.

Б. У првим годинама послератне индустријализације, према статистичком попису, било је 323.000 активних лица до 14 година старости.³¹ Из наведене табеле сазнајемо да је у ФКС запошљено 16 (1%) лица до 15 година старости.

Ц. Број запослених у доба са 36 и више година старости износи 223 радника (око 14%), и обухвата запошљене искусне раднике у струци. Међу њима је и 51 радник са преко 50 година живота.

Владимир Вујовић, један од генералних директора у том периоду, у једном интервјуу сећа се:

„Младост радника била је веома значајна. Али посебно је био значајан моменат када су радници од сеоског начина живота прелазили у индустријски, оне промене код тих људи у начину рада, новине и др. То је за мене била револуција.

Међутим, овај период је био карактеристичан по врло брзом узрасту људи, не само инжењерског кадра, већ и самих радника. Ја сам то посебно доживео. То је био период када смо скоро сви двоструко брже живели, живели смо у једној години две. Толико се то брзо живело и радило. А онај ентузијазам који је био у време омладинских радних бригада и који сам затекао приликом доласка, одржава се и даље, па и кад сам пошао.”

³⁰ „Ја се сећам како смо се ми превозили. Тада није било ни кола, ни аутомобила. Колико пута сам ја препешачио од фабрике до пумпних станица преко поља. Навучеш чизме и ајде! Имали смо један стари аутобус и неке дрвене вагоне. И сећам се када смо купили два аутобуса за превоз људи, људи не могу да се навикну на то да у аутобус не може да се уведе коза или свиња, него вуку козе и свиње у аутобус.” (Из необјављеног интервјуа Ф. Госарића, бившег директора ФКС).

³¹ М. Мацура, оп. цит. 116.

КВАЛИФИКАЦИОНА СТРУКТУРА КАДРОВА

Један од битних услова развоја индустријализације јесте квалификованост радне снаге за обављање одређених послова. Само обиље радне снаге није довољно да се обезбеди развој. Потребно је да квалификациона структура радне снаге одговара техници и организацији рада која се уводи. Зато је развој школства у послератном периоду био изузетно значајан.

Неповољну ситуацију представљао је недостатак индустријске и техничке традиције, као што је и већи део радне снаге без радног искуства напуштао село и прелазио у индустрију.

Квалификациона структура радне снаге у Фабрици каблова дата је у табели 5. Табела приказује само активне раднике, па је 1216 укупан број активних радника у 1954. години. У периоду од 1948. до 1954. године је 333 радника из разних разлога напустило ФКС.

С обзиром да је анализирани период – период изградње Фабрике каблова и припреме радне снаге и погона за производњу каблова – квалификациона структура не показује правилности у свом развоју. Неоспорив је огроман тренд запошљавања, што је карактеристично за све почетке индустријализације. Ланчани индекс то најбоље показује (базни период 1948-1950 је 100, пораст запошљавања у наредним годинама: 209% - 1951, 417% - 1952, 706% - 1953, 1216% - 1954. године).

Квалификациона структура радне снаге ФКС приближније одговара квалификационој структури радне снаге према школској спреми. Ова разлика углавном потиче из саме структуре радне снаге, потребе да се обављају сложенији послови и поред тога што не постоји довољан број стручно оспособљених, као и могућност да радници могу да остваре већу зараду ако заузму виша радна места од своје школске спреме, јер се углавном плаћала школска спрема а не рад.

Наведена табела показује како се мењала квалификациона структура по категоријама.³²

³² У Фабрици каблова је до данашњих дана задржана подела радне снаге на „S” (службенике) и „R” (раднике), што је понекад изазивало сукобе ових група на свим нивоима. Ова социолошка амбиваленција у претходном систему власти често је злоупотребљавана, према потреби актуалне политике: понекад су радници супростављани техно-бирокуратским снагама (у које је

Однос између „службеничких” и „радничких” категорија обележава кадровску структуру почетка индустријализације у Фабрици каблова. (Однос „S” : „R” био је 1950. године –32%:68%, 1951. – 36%:64%, 1952. – 38%:62%, 1953. – 30%:70%, 1954. – 25%:75%).³³

Био је то период формирања и изградње Фабрике каблова, и период оскудице у стручним кадровима у земљи, па је овакав однос подразумевао веће присуство одређених категорија радника, пре свега, радника са непотпуном средњом школом и неквалификованих радника, чије је учешће у структури у 1954. години било 44,4%.

Квалификованих радника је било недовољно –8,5% у 1954. години. Интересантан је податак да се први висококвалификовани радници јављају тек у 1954. години – 0,6%.

Приложени хистограм најбоље показује квалификационој структури у два периода развоја Фабрике каблова (1954/1986).³⁴

ШКОЛСКА СПРЕМА И ЗАСНИВАЊЕ РАДНОГ ОДНОСА

неправедно сврстана цела администрација), понекад се заступала теза да су једнаки сви самоуправљачи. Прави групни интереси су се откривали када се вршила аналитичка процена послова на којима раде службеници и радници. Ови процеси су довели до усложњавања квалификационе структуре: у „R” категорији „измишљена” је „R-2” категорија (стручни радник са средњом школом кабловског занимања, која није нашла место у систематизацији послова). Да би се постигла равнотежа у вредновању послова „S” и „R” категорије, често се у непосредној производњи подизала сложеност послова на виши ниво, што је доводило до неоправданог школовања а касније и плаћања непотребних квалификација радника, а код других до немотивисаности на раду, незадовољства и девалвирања школског система.

³³ У 1986. години, када је ФКС достигла максимум у запошљавању, тај однос је био 20,33 према 79,67%

³⁴ Објашњење шифара квалификационе структуре:

S-1 - висока стручна спрема

S-2 - виша стручна спрема

S-3 - средња стручна спрема

S-4 - непотпуна сред. школа

S-5 - осморазредна основ. шк.

S-6 - непотпуна осн. шк.

R-1 - висококвалификовани р.

R-2 - стручни радници, IV степен стручне спреме

R-3 - квалификовани радници, III степен стр. спреме

R-4 - обучени радници, II степен стр. спреме

R-5 - полуквалификовани радници, I степен стр. спр.

R-6 - неквалификовани радници

Састав радне снаге у послератном периоду био је под великим утицајем предратног и послератног школовања. Предратна оријентација је била на право, филозофију и теологију, а послератне потребе усмериле су нове генерације на технику, економију, медицину, просвету—на свим нивоима образовања. Основно осморазредно образовање постало је законски обавезно, што је био услов за бржу промену квалификационе структуре.

Ново време захтевало је промену занимања по природи ствари: технолошки, економски и друштвени развој захтевао је нов распоред кадрова, независно од тога за шта су се раније оспособљавали. Организовани су курсеви, течајеви, семинари и преквалификације.

Овај приступ у обезбеђивању кадрова била је прва степенница у обезбеђивању кадрова у Фабрици каблова у анализираном периоду.

Други приступ било је обезбеђивање кадрова путем редовног школовања. Известан број профила обезбеђивала је друштвена заједница већ усвојеним програмима и отварањем нових образовних установа за све нивое образовања.

Специфичност израде каблова са технолошко-техничке стране била је нова област у образовном систему, па ће се каснијих година у Фабрици каблова израдити програми и формирати школа за образовање квалификованих кабловских радника.

Табела 6 приказује структуру радне снаге према школској спреми. Присутно је 50 профила и нивоа образовања који у свом седмогодишњем периоду показују раст или пад учешћа у укупном броју запослених. Да бисмо сагледали место образовних профила у формирању Фабрике каблова, упоредимо ове профиле са стањем у Југославији у анализираном периоду, које показује др Милош Мацура у наведеној студији.³⁵

ШКОЛСКА СПРЕМА		Југ. %	ФКС %
I	Без основне школе	26,7	19,0
II	Незавршена осн. шк. (1-4 р.)	8,9	35,7
III	Више од 4 р. осн. шк.	51,6	3,9
IV	Нижа средња шк. или непотпуна сред. шк.	3,4	14,8
V	Нижа стручна школа	5,7	1,5
VI	Гимназија	0,9	3,6
VII	Средња стручна шк.	1,9	18,6

³⁵ Милош Мацура, оп. цит. 280.

VII I	Виша школа	-	0,2
IX	Висока стручна спрема, факултет	0,9	2,7

Овај упоредни преглед школске спреме радника приликом заснивања радног односа у ФКС и контингента лица са одговарајућом школском спремом у Југославији, указује на високо учешће радника без основне школе, (у ФКС 846 – 54,7%, у Југославији 35,6%). Са више од четири разреда основне школе и пуном основном школом, односно и нижим течајним испитом (у ФКС 60 – 3,9%), у Југославији 51,6%). Слична ситуација је и са непотпуном средњом школом. Позитиван је тренд пораста пријем радне снаге са средњом и високом школском спремом.

Образовање за потребе индустрије није задовољавајуће у анализираном периоду. Скоро две трећине радне снаге је без потпуне основне школе (54,7%). Ни учешће високостручних и средње стручних кадрова у укупној радној снази није задовољавајуће.

Неповољан ниво школске спреме добрим делом има узрок у радницима који мигрирају са села. То су углавном предратне генерације, школоване у времену када се мало водило рачуна о образовању пољопривредника. Укупан ефекат послератног школовања може се очекивати тек после 1955. године (са средњом стручном спремом), односно после 1960. године са високом стручном спремом. То показује и табела 6, први запослени са осморазредном основном школом јављају се тек од 1953. године. Истовремено, после 1952. године, опада број запослених из контингента „без основне школе“.

Дистрибуција радне снаге према квалификацији и дистрибуција према школској спреми не подударају се ни у званичној статистици. Разлика се јавља из разлога што се у предузећима примењују различити принципи дистрибуције. Квалификациона лествица (табела 5) и табела 6, која показује дистрибуцију запослених по школској спреми –потврђује горњи закључак: без основне школе и са основном школом запослено је 58,5%, а у квалификационој структури одговарајући скуп (R-6, S-6, S-5), обухвата 49,5%, што претпоставља да је 9% на пословима вишим од личне квалификације.

Проф. др Милош Мацура каже: „Однос између квалификованих, приучених и неквалификованих радника је веома значајан

показатељ стручности радне снаге”.³⁶ Овај однос показује у којој је мери радна снага оспособљена у току производње на курсевима, обукама или полагањем стручних испита. Осврт на табелу 5 то показује: први ВКВ радници се јављају 1954. године, број КВ радника перманентно расте, као и број полуквалификованих радника. Ове категорије су основни контингент из кога се допунским образовањем оспособљавају кадрови за више степене стручности.³⁷

Са изградњом и развојем Фабрике каблова, повећава се број запослених професија. По годинама: 1948–4, 1949–7, 1950–12, 1951–14, 1952–19, 1953 – 35, 1954–37.

Исти је случај и са запошљавањем високостручних кадрова. У 1948. години засновао је радни однос 1 стручњак са техничким факултетом, 1950. г. 2 стручњака (са техничким и грађевинским факултетом). За седам година примљено је 42 стручњака са факултетом.

„Раднички савет, гледајући перспективу развоја фабрике, одлучио је да се благовремено обезбеде потребни кадрови за производњу каблова и данас (1953. године, прим. прир.) ми имамо на специјализацији у нашој земљи по разним предузећима раднике, техничаре и инжењере који се оспособљавају за поједина радна одељења. Тако у „Новкабелу” у Новом Саду налазе се 20 радника, 5 техничара и 2

*инжењера који се оспособљавају за жичару, ужару и лабораторијум. У Борском руднику у топионици обучава се за ливење вајербара 19 радника, 3 техничара и 1 инжењер; у жељезари Смедерево обучава се 20 радника и три техничара за погон у ваљаоници; у Загребу код „Елке” обучавају се осам радника и два инжењера за производњу лак и динамо жице. У иностранству се налази један радник и један инжењер, а крајем ове године отићи ће за иностранство десетак радника и инжењера ради обучавања за израду оних каблова које ми нисмо производили у нашој земљи”.*³⁸

ПРВИ ВИСОКОСТРУЧНИ КАДРОВИ

Поставља се питање: зашто посебно анализирати високостручни кадар? Пре свега, а) због знања које поседује из области технике, технологије, економије и организације рада, б) због руководеће функције у процесу рада и управљању предузећем, в) због друштвено-политичке одговорности коју је постављала друштвена заједница пред овим кадровима.³⁹

И знање, и руковођење, и одговорност били су гаранција успешне изградње, монтаже постројења и освајања технологије израде каблова и проводника. Сви ови захтеви били су колективни израз друштвеног и политичког система, и саставни део личности стручњака послатих да реализују део Петогодишњег плана СФРЈ.

Из најсажетијих биографских података високостручних кадрова, који су дати у прилогу рада, запажа се да је изванредан број стручњака дошао по задатку највиших државних органа: по налогу Министарства индустрије СФРЈ,

³⁶ Милош Мацура, оп. цит. 281.

³⁷ О кадровској политици која се у том периоду водила у ФКС, В. Вујовић, генерални директор, у једном интервјуу каже:

„Међутим, младост и писменост било је одлучујуће да се производња брзо освоји. Уопште нисмо примали старије људе, иако је био веома велики притисак, чак и од посланика који су хтели, по сваку цену, да прогурају неке своје људе. Сећам се да је тада било доста дискусије да ли треба примати само сиромашне или богате. Међутим, то није било тако одлучујуће. Године старости смо узимали у обзир, јер смо рачунали да ће се млађи боље прилагодити новим условима. И нисмо се преварили, како је њихова вештина расла–расла је и продуктивност. Ми смо у почетку на једној машини постављали 2 или 4 радника, иако је услов био 1 или 2, и како је расла вештина тако су се смењивали људи, од 4 на 2 и од 2 на 1. Хтели смо на тај начин да успоставимо европске норме, а не да деградирамо машину, иако су радници били против ових промена. То знам, требало је одржати пројектовану продуктивност и расположиву технику на висини, да не буде деградирана технологија. Организацијом је постављено безусловно поштовање технологије да се не би деградирала. У том смеру је била постављена и сва организација у обучавању радника. Треба рећи да је било у то време и доста предлога радника за побољшање рада машина.”

³⁸ Фрањо Госарић, „Гигант наше електроиндустрије”, „Каблови”, бр. 21, 1953. г.

³⁹ „Како су се људи односили према задацима може да послужи пример одашиљања људи на праксу. услов је био да свако ко иде потпише уговор о пракси. Ако иде у иностранство, обавеза је била да остане три године у фабрици. Данашњи директор Јова није хтео да потпише такав уговор. Разлог–увредио се, како то да се њему инжењеру, патриоти, комунисти не верује, иако је то била само формална страна. То је био само један елемент како су ти људи схватили одговорност, како су схватили задатке и како им је била страна свака шпекулација и трговина. Интелигенцији се није тада много давало. Из принципа се није плаћао прековремени рад. Нису постављени за шефове. Познат је случај Муње и Јове, када је Муња рекао да ти што имаш у главија имам у малом прсту. То су схватања и односи и према тим кадровима. А када је Муња дошао касније да полаже, сав се презнојио.” (Из интервјуа В. Вујовића, генералног директора Фабрике каблова)

Привредног савета НР Србије, по решењу Савезног Извршног већа, по решењу Секретаријата Владе НРС итд. Ови кадрови су деловали личним ауторитетом и ауторитетом органа који су их послали у изградњу Фабрике каблова, што је претпостављало одређену одговорност на овим пословима.

Од 42 дипломираних високо стручних радника, ангажованих у фази изградње, 6 је обављало функцију генералног директора, што је обухватило период до 1980. године, прихватајући истовремено одређену организацију рада, стил рада, однос према раду, као и припрему кадрова за функције на свим нивоима руковођења, што се одразило на успешност рада Фабрике каблова⁴⁰

Поред 6 генералних директора из овог контингента стручних кадрова, било је и више директора сектора, руководиоца радних јединица, шефова одељења, руководиоца кабловске производње и др.

Из наведене групе високостручних кадрова само је десеторо напустило фабрику до краја 1954. године. У првој декади изградње и рада ФКС (1951-1960), и поред флукуације, ови кадрови су присутни 90% од могућег ангажовања. У другој декади (1961-1970) флукуација је присутнија, из ове групе ради 20 стручњака. У трећој декади (1971-1980), из ове групе је остало 11 стручњака, односно, у четвртој декади (1981-1990) остало је 4 стручњака.⁴¹

Треба напоменути да су неки раскинули радни однос због одлуке виших органа којом су распоређени на другим одговорним пословима у Републици, а седморо је остварило пензију Фабрици каблова.

Од осталих обележја ових кадрова треба поменути: а) да су то кадрови старосне структуре између 1900. и 1928. године, б) да су пореклом из свих крајева Југославије: Београда, Словенске Бистрице, Новог Сада, Руме, Титограда, Дубровника, Ниша, Смедерева, Бања

Луке и др. ц) да је највећи број са електротехничким (13), техничким (12), економским (7), правним (5), технолошким (2), машинским, грађевинским, металуршким (по 1) факултетом; д) да је највећи број стручњака дошао са одређеним радним искуством.

ФЛУКТАЦИЈА КАДРОВА ЗАПОШЉЕНИХ У ПЕРИОДУ 1948-1954

Од 1549 радника запослених у анализираном периоду, 333 радника напустило је Фабрику каблова у овом периоду. У даљем раду на овој анализи, нас је интересовала дужина радне каријере радника овог контингента радне снаге - колико дуго су остали у ФКС и из којих разлога су напустили Фабрику каблова.

Треба имати у виду да је овај контингент радне снаге био специфичан: велики део радне снаге је учествовао у рату, а још већи део у изградњи земље добровољним радом. Често без основне школе и квалификације, запошљавањем у ФКС ови радници и даље су обављали, углавном, неквалификоване послове. Многи нису прихватили описмењавање и стручно оспособљавање за индустриског радника, па су најчешће напустили ФКС. Флукуација радника у групи од 0-5 година стажа износи 44,7% (692 радника) од укупно примљених. Како се завршетком изградње фабрике све озбиљнији је постављао захтев за стручним оспособљавањем за кабловска занимања, повећала се флукуација у групи до 5 година стажа. Слично је и са групом од 6 до 10 година стажа. (види табелу 8 и 9 у прилогу).

У осталим групама, на пример, од 16 до 30 година стажа, флукуација се кретала у нормалним оквирима. Били су то радници који су прихватили посао индустријског радника, многи од њих се стручно усавршавали и напредовали на послу. Повећана флукуација у групи од 31 до 35 година стажа, најчешће је настајала због одласка у пензију.

Разлози одласка из ФКС представљају сучељавање фабричких и личних интереса. Од примљених 1549 радника, 649 (41,8) радника је остварило пензију у Фабрици каблова, међу којима је и 204 (13,2%) остварило инвалидску пензију. Нису то били радници који су своје здравствено стање погоршали због лоших услова рада, многи су здравствено стање нарушили и у претходном рату.

Најчешће се при анализи разликују два облика флукуације: (а) она која се може избећи

⁴⁰ Утврђивање лица која су обављала функцију генералног директора (или главног руководиоца) у периоду изградње Фабрике каблова, остаје као задатак за даља истраживања. Благоје Беличански, обрачунски службеник, у свом напису „Сећање“, објављеном у листу „Каблови“, бр 7. август, 1958. г. наводи седам директора: Вугрин, Форски, техничар, Антун Кун, радник, Франђо Госарић, радник, Владимир Вујовић, инж. Војислав Бабић, инж. Радивоје Марковић, инж. Од неких савременика тог периода помињу се и друга имена, али се многа не налазе у матичној књизи Фабрике каблова.

⁴¹ Види графички приказ у прилогу рада

– избежива, и (б) она која се не може избећи-неизбежива.⁴²

Под флукуацијом која се може избећи подразумевају се они одласци до којих долази из разлога који се могу смањити перспективом пословном политиком. То су одласци проузроковани персоналним и организацијским факторима: због неадекватног награђивања, нерешеног стамбеног питања, одвојености од породице, неодговарајућег радног места и сл. Насупрот, неизбеживи фактори флукуације присутни су у свакој организацији: одлазак у пензију, одслужење војног рока, смрт и др.

Према разлозима престанка радног односа који су наведени у матичној књизи запослених, из неизбеживих разлога напустило је ФКС 845 (55%) радника, односно, напустило је ФКС из избеживих разлога 411 (26%) радника.⁴³

За целовитију социолошку анализу изузетно је значајно сагледати учешће овога преиндустријског контингента (из периода 1948-1954) од 1216 радника, колико их је било на крају 1954. године у изградњи колектива Фабрике каблова. Иако је, на први поглед овај контингент безначајан по броју радника који су у Фабрику каблова засновали радни однос после 1954.године, он се протеже до 1990. године када је напустио и последњи радник из ове групе.

Биле су то, углавном, ратне генерације које које се из рата прелиле у добровољне омладинске бригаде за изградњу земље, а затим у страхоновске ударнике по фабрикама.

Ове ратне и послератне генерације које су учествовале у изградњи Фабрике каблова, одиграле су врло значајну улогу у преношењу духа одговорности, залагања, рада и стварања једне нове радне заједнице. Зато је за анализу битно да прикаже докле се пружао њихов утицај. Са променом ширих и ужих друштвених услова, дух ових генерација је постепено нестајао (што може да буде предмет посебне анализе), а што се осећа у носталгији за тим еленом и временом скоро у свим разговорима са радницима из тог периода.

На приложеном графикону само делимично може да се сагледа величина и улога радне каријере ове херојске генерације.

⁴² Maier R.F.Norman, Industrijska psihologija,Zagreb,1964

⁴³ Опширније о овом питању: Градимир Обрадовић, Један приступ проучавању флукуације на основу излазних интервјуа, “Социолошки преглед“ бр.1/1971. Београд, стр.82-92.

Учешћем у руковођењу, доношењу одлука, формирању колективног духа и етоса кабловског радника и заједништва, ова генерација је имала је одлучујућу улогу. То се види на примеру изабраних генералних директора из овог контингента (на графикону шрафирани радни стаж, односно функција), а детаљнија анализа би показала да је то случај и са осталим руководећим кадровима, као и са кадровима у политичким и самоуправним структурама.

СОЦИОЛОШКИ АСПЕКТИ ФОРМИРАЊА РАДНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ ФАБРИКЕ КАБЛОВА ОД РАДНИКА ПРЕИНДУСТРИЈСКОГ МЕНТАЛИТЕТА

Са демографског и социолошког аспекта претходно излагање представља, углавном, квантитативни опис радне снаге у процесу индустријализације на примеру настанка и изградње Фабрике каблова у Светозареву.

Али социологију не треба схватати као социографију која само описује поједине појаве, процесе и односе између појединаца, социјалних категорија и друштвених група. Социологија треба да заузме критички став према друштвеној стварности и пракси. Тај критички став није критизерство или демагошки однос према стварности. Тај критички став је могућ само са становишта истине, а истина није еманација постојећег стања, апологетика или искривљена, лажна свест.⁴⁴

Без историјске самосвести не може критички да се сагледа истина о човеку и друштву, као и њихове људске и друштвене остварене и неостварене могућности. На жалост,

⁴⁴ Ово схватање социологије које је заступамо има своју теоријску основу у савременом филозофском схватању историје, друштва и човека, које су у нашој социологији заступили наши најумнији социолози. Одређивање социологије без ове филозофско-историјске критичке димензије, сужава поље социологије на социографију друштвених заједница и друштвених актера, што није редак случај. Ален Турен пише: „Социолошко поље биће увек одређено двома областима: проучавање друштвених заједница, организације, колектива друштва и више конкретних заједница, села или градова, фабрика, школа итд., и проучавање друштвених актера: појединаца, група, социјалних догађаја, група за принуду. Али социолози су једногласни у мишљењу да ситуација и актери су нераздвајиви, да коришћени појмови у описивању једних и других мора да буду одговарајући и да концепти анализе теже да објасне бве две врсте феномена“.

Alain Touraine, Production de la societe Editions du Seuil, Paris, 1973.p.524.

критичка самосвест о властитој епохи (друштву) захтева колико знања толико и личне храбрости (слободе), јер, најчешће, властита епоха (друштво) прихвата апологетску свест а остале проглашава јеретичким, прогања их, утамничује или спаљује на ломачи.⁴⁵

Време у коме смо живели и на које се односи наша анализа је епоха социјализма, епоха у којој је изграђен филозофски, социолошки и политички систем, који је кроз дијалектички и историјски материјализам настојао да објасни природу, друштво и човека у њему, у којој творци и заступници политичког система често нису били на теоријском нивоу идеја које су настојали да остваре.

Данас, са одређене временске дистанце, то време постиђује због некритичног прихватања и примене нехуманих средстава у остваривању постављених циљева, одступања од изворних идеја и неизграђене самосвести, с једне стране, а задивљује својим изворним идејама и покретачком снагом народних маса у обнови и изградњи земље, с друге стране.

По америчком социологу Т. Герцелу, то су херојске генерације, покретачи политичког духа и времена. Ове, историјске генерације се дуже задржавају у памћењу и у колективном духу народа обележавају херојско доба. То се види и на примеру изградње Фабрике каблова.

Период који обухвата изградњу, монтажу и пробни рад кабловских постројења, можемо назвати прединдустријским периодом развоја. Овај период може се поделити на две фазе (а) на фазу изградње фабричких објеката⁴⁶ и (б) фазу монтаже кабловских машина и увода у индустријску производњу каблова, односно, у пробни рад кабловских постројења, чији почетак одређујемо са формирањем првог Радничког

савета 28. септембра 1950.године. У овој фази Фабрика каблова постаје, поред индустрије у изградњи, друштвена заједница у којој „ми“ (у Тенисовом социолошком занчењу – Gemeinschaft-) припадамо, која одређује „ми“ које нас представља пред ужом и широм околином.

У претходном делу рада: у табелама, картограмима, графичким приказима и тексту - приказане су на синтетички начин основне демографске и социолошке тенденције у почетном периоду индустријализације. Оне могу само привидно да дају егзатни, стручни или научни карактер, ако се истовремено не сагледа логички смисао добијених података. Може се десити да од шуме података и бројева не видимо појединачне судбине људи, друштвену и културну средину у којој живе и раде, њихова очекивања, системом вредности и морал, колективни дух који обележава њихове животе и време у коме живе и раде. Да би се остварили наведени захтеви, потребана су додатна психо-социолошка и културолошка истраживања са бившим радницима из тог периода, консултовање других извора сазнања, испитивање других облика друштвене свести тог периода што превазилази циљ овог рада.⁴⁷

У постојећим радовима о првим данима рада Фабрике каблова, углавном маркетиншким и свечарским публикацијама, најчешће се истиче њено првенство у формирању Радничког савета и учешће радника у управљању, с једне стране, а скоро у свим интервјуима са запосленима у том периоду, истиче се и позитивно оцењује аутократско руковођење првих директора, с друге стране. Са радном снагом прединдустријског менталитета такво понашање је било нужност. Непознате су нам стручне анализе о том периоду, о томе да ли се са привредном и друштвеном реформом учешће радника у управљању проширивало, да ли су радници самостално доносили одлуке, односно колико су наведени управљачи спремно преузимали одговорност у доношењу одлука.⁴⁸

⁴⁵ Не постоји аутоматски паралелизам између схватања дисидената и разних критичара друштвеног система са развијеношћу њихове историјске самосвести. Исто тако, треба се критички односити према "верним" присталицама претходног друштвеног система који су "преко ноћи" стекли храброст и "историјску самосвест" и постали његови најчешћи критичари. Најчешће се ради и манипулацији људи посебног психо-социјалног профила, који прате и обарају сваки систем. Најчешће се ради о борби за власт и моћ.

⁴⁶ У досадашњем истраживању ове фазе прединдустријског развоја наишао сам на мали број примарних историјских извора, осим записника са седница. Радничког савета и Управног одбора, сећања живих учесника или објављених интервјуа поводом прослава годишњица ФКС. За многе објављене интервјуе, лугујем захвалност Драгану Милошевићу, уреднику листа "Каблови", који отргао од заборавља драгоцену мишљења савременика.

⁴⁷ Анализа садржаја објављених књижевних дела, преведених дела, ликовне и филмске уметности, наставних програма и садржаја уџбеника на свим нивоима образовања, научних радова и др. области духовног рада допунила би слику доба о коме пишемо. То је захтев за много шире и студиозније радове. Уместо тога, прелистајмо само годишње календаре Савеза синдиката Србије за анализираних године 1948-1954, па ћемо наћи одговоре на горња питања и стећи општи утисак о владајућој политичкој свести тога доба.

⁴⁸ У каснијем периоду, 1970-тих година, социолошка истраживања о друштвеној моћи, која сам вршио у

Анализа садржаја седница Радничког савета у периоду од 28.09.1950 до 6.04.1953.године (укупно 27 седница) је показала да је било 34 различитих тачака дневног реда, а најчешће се расправљало:

1. Организациона питања (1950. -5 тачака, 1951. -6, 1952.-5, 1953.-1).....17
2. Финансиски план и извештаји о пословању (1951-5, 1952-2, 1953-2).....9
3. Проблематика о изградњи фабрике (1950-2, 1951-4,1952-1).....7
4. План и реализација плана производње (1950-1, 1951-4,1952-1,1953-1).....7
5. Брига о људима (1950-2, 1951-2, 1952-1).....5

Поред ових, било је и других питања о којима су расправљали и доносили одлуке чланови радничког савета: питање награђивања и усвајање тарифног правилника, економско образовање радника, кадровска проблематика, радна дисциплина и доношење одлука по жалбама радника о отказу радног односа и др.

Преласком из прединдустријске фазе у индустријску фазу, радна снага се све више сретала са функционалном поделом рада. Индивидуализам као посебни облик понашања може се објаснити као карактеристика пољопривредне проузводње. Традиционални пољопривредник је сам одлучивао када ће изорати њиву, шта ће сејати, како ће организовати жетву, ако буде губитака—то је био његов губитак, посматран функционално - његов рад је зависио само од њега.

У индустријској фази производње влада принцип функционалне поделе рада. Његови индивидуални напори нису више само ствар његовог понашања. Његов рад је само део рада који се улаже у израду коначног кабловског проводника и његов индивидуални напор се морао уклопити у заједнички рад целог погона, понекад и целе фабрике. Зато свако одступање

Фабрици каблова, показала су да је аутократски утицај директора највећи а радника најмањи.

(Утицај: директора 3,86, стручњака 3,35, политичких организација 3,06, радника 2,47). Може се само претпостављати да је овај утицај био још већи у периоду изградње фабрике. Г.Обрадовић, Социјална структура и дистрибуција утицаја на нивоу радне јединице и предузећа, „Социологија“ бр. 4/1972, Београд, стр. 613-625. Г. Обрадовић, Институционалне промене и дистрибуција утицаја на нивоу ООУР-а у два периода развоја самоуправних односа, „Марксистичка мисао“, бр .5/1989, Београд, стр. 174-186.

од стандарда, закашњавање, напуштање радног места, некавалитетан рад - све се то одражавало на рад других радника и на производ.⁴⁹

Са психолошког аспекта, ниједан разлог неуспеха није се покривио механизам рационализације - да задаци нису извршени због објективних околности, а које су често и постојале.(Неиспоручена обећана постројења, нестручност радне снаге, недовољна инвестициона средства и др.). Руководећи кадрови и огромни радни ентузијазам радне снаге проналазио је решење и то у најтежим условима.⁵⁰ Био је то период када се етос имиграната из разних културних и социјалних средина постепено претапао у етос индустријског радника, када се етос етнопрофила претапао у етос радника Фабрике каблова градећи посебну друштвену заједницу.

По схватању заједништва и односа према производњи, понашање појединца у заједници руралног типа битно се разликовало од понашања радника у прединдустријској заједници. Традиционална пољопривредна производња, која се у то време одвијала по утврђеним шемама онако како су радили наши очеви и дедови, није представљала никакву новину, није захтевала додатно усавршавање, тај посао се радио вековима на исти начин. Тако се

⁴⁹ „Како је Фабрика расла, пуштала је пробни рад поједине погоне, и то у периоду од 3 до 6 месеци. То је био период када се већ требало прећи од организације која је одговарала изградњи на организацију коју захтева производња. То је био веома озбиљан и тежак проблем. Вуков је ноћима седео да направи само шему кретања материјала, само да направи како ће се папирима регулисати кретање материјала од машине до машине. То је био период када се поставља организација Фабрике, јер се прешло са инвестиционе изградње на производњу, а то је стварало и посебна задужења кадровима. Услов да се реши таква ситуација је био да руководиоци погона буду инжењери, руководиоци смена техничари, да се радници, будући да се Фабрика орјентише на извоз, упознају са ћирилицом и латиницом, и да знају четири рачунске радње, и да буду млађи од 25-година. Ово је било неопходно потребно ,јер већина радника је у периоду изградње мислила да ће остати у Фабрици, што није могло да се прихвати“. (Из интервјуа В. Вујовића генералног директора ФКС)

⁵⁰ „На разради техничког решења фабрике тада је радио инжењер Драгутин Марковић „Лулаш“. И он има највеће заслуге што је тај посао обављен како ваља. Инжењера Марковића могли сте наћи у пола ноћи и у три сата ујутру у фабрици. Он је био носилац свих техничких решења и никада није клонуо духом, иако је било доста тешкоћа“. (Из интервјуа фране Госарића, генералног директора ФКС).

учврстио генерализован став према производњи као нечему што се само понавља.

Индустријска производња је захтевала нови став и понашање запослених. Она није само нова као кабловска производња, она се као кабловска производња стално мењала и развијала у технолошким и техничком смислу, па радна снага која је дошла са села и променила занимање, или је задржала оба занимања, (и пољопривредно и индустријско), морала је да прихвати то двоструко понашање: једно у руралној заједници, друго у индустријском предузећу. Овај амбивалентни однос, двоструко понашање у две различите заједнице, двоструки однос према производу и систему рада изазвао је отпор емоционалном везивању и идентификацији са новим положајем индустријског радника.⁵¹

До ових дана, када је фаза прединдустријског менталитета одавно за нама, у Фабрици ће се постављати питање идентификације са колективом: да ли су се радници који су напустили пољопривредну производњу и, углавном, везивали се за приходе остварене радом у ФКС, више интегрисали са предузећем од имућних радника са села и полутана, који у фабрици често раде да би само обезбедили здравствено осигурање, дечији додаток, пензију и тиме допунили постојећи стандард. Положај радника ових категорија објашњава њихово различито понашање и став према радним обавезама, учешће у управљању и општу интегрисаност.

И однос према интелектуалном раду, према иновацијама, разликује се у прединдустријском и индустријском периоду. У првим годинама рада Фабрике каблова када је требало савладати кабловску технологију на свим нивоима стручности, није долазило до сукоба између интелектуалног и мануелног рада, сукоб је постао израженији у фази индустријског периода, када је дошло до веће поделе рада и разлике у процени рада.⁵² Велики део послова у кабловској производњи је постао репетитивни, јер су то били мање сложени послови, што је

захтевало мању обуку а самим тим и нижи степен стручне спреме и нижи ниво у аналитичкој процени радних места.

Дуализам између мануелног и немануелног рада, и поред идеолошке утопије о једнакости, наметнуо се од самог почетка прединдустријске фазе развоја и може се пратити са више индикатора социјалног раслојавања.⁵³ У овом периоду предисторијског развоја заузима се негативан став према административним службеницима, који раде мало а имају власт и добре приходе. Из овог периода потиче максима: „Учи, да не би радио!“.

Једна од карактеристика прединдустријских заједница је настојање да се оствари хомогеност у мишљењу и понашању чланова. Политички систем који се заснивао на принципима демократског централизма условљавао је униформност у мишљењу и понашању појединаца према друштвеној заједници, партији и врховном руководиоцу.⁵⁴

Једна од последица ове хомогености је недостатак осетљивости на разлике међу људима. Ови ставови су могли опстајати захваљујући, добрим делом, патријархалном менталитету радне снаге, свежем искуству из рата где је владала строга војна, бирократска хијерархија, па и, у већини случајева, природи човека тога доба да буде вођен у име циљева које су постављали вође новог друштвеног система.

Преласком у индустријско друштво, увођењем система самоуправљања, требало се ослободити те униформисаности у мишљењу,

⁵¹ Шире: Цветко Костић, Селаци Индустријски радници, Рад, Београд, 1955.

⁵² Драшко Накић, дипл. електро инжењер, касније и генерални директор, дошао је у ФКС 1954. године са студија у Београду, каже у једном интервјуу: „Ми неколицина младих инжењера, долазили смо у фабрику која је већ стицала домаћу и светску репутацију, директно са факултета. У то време у нашим уџбеницима на факултетима било је свега око две стране које су се односиле на производњу каблова“ („Каблови“ ,бр.931 од 26.01.2001. г. стр.7.)

⁵³ На пример, синдикалне вође све до 70-тих година углавном потичу из контингента радне снаге која се запослила у прединдустријском периоду као физичка радна снага, често и без потпуне основне школе. Многи од њих су напредовали тако што уз рад завршавали основну, средњу и више школе, па после истека синдикалне функције постајали шефови, руководиоци или директори сектора. Неки су напредовали по синдикалној линији до Републичког синдиката. Остали су проналазили места на административним пословима ван производње.

⁵⁴ У речима Ф. Госарића ,генералног директора у анализираном периоду, могу се видети узроци те монолитности: „Било је много посла и ми смо журили да тај посао завршимо. Међутим, сарадња између руководећих органа, друштвених организација и органа управљања била веома добра. Сви су они имали јединствени циљ, јединствену жељу: да се Фабрика што пре изгради. Нико тада није знао за прековремени рад, нити је то тражио, нико тада није гледао на радно време, већ је свако гледао да што више и што боље уради, и у томе је видео одређено задовољство. То је била велика ствар за то време“...

отворити могућности за разноликост, нове идеје, стваралаштво -али се демократски централизам споро трансформисао, што се одразило и на односе у индустрији.

Поред чињенице да је у преиндустријској фази дошло до промена социјалне средине услед имиграције радне снаге, у зависности од средине радна снага је носила етно-психолошке и културолошке особености, које су се сучељавале са социјалним особеностима које су проистикале из саме природе преиндустријске средине.

Насупрот пољопривредној и занатској производњи, овде економски и социјални успех не долази увек због марљивог и упорног рада. Нова социјалана средина је указала на значај социјалних веза за постизање повољних друштвених позиција, да се уз помоћ веза могу избећи физички послови и обезбедити бољи. "Тко је поседовао такве везе, животни успех му је био осигуран, а тко их није имао и тако му ништа није могло помоћи, а најмање поштен и марљив рад."⁵⁵.

Са развојем предузећа у преиндустријском периоду и његовим преласком у индустријски период, формирало се низ формалних структура са одређеним положајима, улогама и центрима одлучивања. Те релативно „независне“ хијарархијске пирамиде власти - по партијској синдикалној, омладинској, технократској и самоуправној линији -на свим нивоима организације, најчешће, формиране од неформалних група, клика -руководе формалним органима, имају неограничениу моћ: при пријему радне снаге, избору директора и руководиоца, доношењу нормативних аката, награђивању, напредовању, избору за школовање, решавању стамбених и других питања.

Полазећи од сазнања о каналима прилива радне снаге, праћења основних структура у Фабрици каблова и носиоца одређених улога током радне каријере -отварају се могућности за будућа шира социолошка истраживања о алијенацији радника и стручњака у производном, политичком и самоуправном процесу, па и о отуђењу "човека од човека", „човека од самог себе“ -што би представљало општу критику система са историјског, социолошког и антрополошког становништва.

Из тих разлога овај се рад не затвара са његовом задњом страницом, он се отвара.Он

упућује (а) на проверу изнетих претпоставки и закључака, (б) на даља прикупљања изворних обавештења и проучавања овог периода, (ц) на проучавање кретања радне снаге у периоду после 1954.године, односно пуне у периоду индустријализације.

⁵⁵ Др Павле Новосел, Реформа, самоуправљање и психологија преиндустријског менталитета, „Каблови“, бр.25/стр.9.

Gradimir Obradović

Jagodina

Summary

**THE DEMOGRAPHICAL AND SOCIOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE
WORKING POPULATION IN THE PROCESS OF
INDUSTRIALISATION – BUILDING OF THE CABLE
FACTORY IN SVETOZAREVO**

The Cable Factory in Jagodina was one of the most important industrial objects on the territory of the Central Serbia, during the period of several decades and, certainly, the most important industrial system on the territory of Middle Pomoravlje ever.

The economic strength of the Cable Factory, have had an exceptionally important influence on forming of almost the complete material structure in the town of Svetozarevo. Besides the material structure, the industrial system of Cable Factory also influenced on demographical, ethnical, cultural and sociological conditions in Svetozarevo, which have been forming during the three decades long positive industrial and economic developing.

During the mentioned period, as an large industrial system, the Cable Factory had been very attractive for working population from all parts of the former Yugoslavia. The great, continued migration of the working population have changed, in all ways, the basic structure of working population in Svetozarevo, and, at the same time, have influenced on whole social life. The work is following and analyzing complete structure (by age, working ability, education, etc.) of the working population (domestic and migrated), finally formed in the period of industrialisation.